

ТЕТЯНА ЛУНЬОВА
(Полтава)

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ *GARDEN I WOOD* У РЕФЛЕКСИВНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЕСЕ «ДЕРЕВО» ДЖОНА ФАУЛЗА)

Ключові слова: лексема, семантика, мова, концепт, рефлексія, невластне науковий аналіз.

Вивченню семантики слів, актуалізованих у контекстах різних типів, приділяється значна увага як у традиційній [2, с. 81-91; 3, с. 52-54; 4, с. 96-131; 5; 6; 7 та ін.], так і в когнітивній лінгвістиці [1; 9; 11 та ін.]. За обох підходів дослідження такого плану спрямовані на аналіз динаміки потенційного та реалізованого щодо мови. Так, традиційне мовознавство розкриває співвідношення значення в мовній системі та смислу в мовленні; когнітивна парадигма визначає кореляцію потенційного та реалізованого вербалізованих концептуальних смислів. Важливою теоретичною, методологічною та практичною рисою досліджень актуалізації семантики слів у різних контекстах є те, що такі студії дозволяють комплексно підійти до розв'язання двох кардинальних питань лінгвістики – питання про взаємозв'язок мови й мислення та питання про динаміку мови й мовлення.

Вагомим здобутком традиційної лінгвістики в царині досліджень актуалізації значень лексем у різних контекстах стало розуміння того, що така актуалізація є не простою реалізацією одного чи кількох потенційних значень, а являє собою більш складний процес і може включати залучення до складу мовленнєвих смислів додаткової інформації, яка не входить до значення слова як системної мовної одиниці [2, с. 90; 3, с. 54; 7, с. 155].

Когнітивна лінгвістика успішно моделює «співвідношення мовного значення та концептуального смислу, що передається окремим словом у системі мови та в мовленні» [1, с.180]. Така модель дозволяє пояснити розбіжності між концептуальними смислами, що репрезентуються системним мовним значенням слова та його мовленнєвими смислами [1, с. 181]. Матеріалом дослідження для студій обох напрямків є тексти, котрі описують найрізноманітніші аспекти світу, тобто тексти, у яких концепти актуалізовано нерелексивно: думка зосереджена на зовнішніх об'єктах, а не на самій собі.

Водночас невивченим залишається питання про специфіку актуалізації слів у релексивних невластних наукових текстах, тобто в таких контекстах, які не є власне науковим аналізом, однак у яких мовці цілеспрямовано і свідомо розмірковують над смислом певного концепту. Потреба в такому дослідженні обумовлюється тим, що здатність до релексивної, тобто метакогнітивної діяльності [8, с.5-6], є питомою рисою людини. Прагнення якомога точніше змодельовати процеси мислення та мовлення людей, що є характерним для сучасної когнітивної лінгвістики, неодмінно передбачає й опис метакогнітивної діяльності та вивчення її вербалізації.

Таким чином, актуальність розвідки визначається тим, що вона спрямована на з'ясування досі не вивчених процесів актуалізації семантики слів у релексивних контекстах.

Об'єктом дослідження обрано семантику лексем *garden i wood* у контексті рефлексії над смислами концептів САД та ЛІС відповідно. Предмет дослідження – процеси,

які відбуваються із семантикою вищезазначених слів у рефлексивних контекстах. Метою статті є з'ясувати семантичні процеси, що здійснюються під час актуалізації слів *garden* і *wood* та їхніх синонімів у контексті невластиве-наукового аналізу концептів САД та ЛІС.

Матеріалом дослідження є 108 текстових фрагментів з есе Джона Фаулза «Дерево»: 33 контексти вживання лексеми *garden*, 57 – *wood* та похідних, 3 – *orchard* (синоніма слова *garden*), 15 – *forest* (синоніма слова *wood*). Для вивчення фактичного матеріалу було застосовано компонентний, контекстуальний та концептуальний методи аналізу.

Есе Джона Фаулза «Дерево» присвячено роздумам над тим, яким чином дерево, ліс і природа в цілому, а також сад сприймаються людьми західної культури. На відміну від власне наукового тексту, у белетризованому есе Дж. Фаулза аналіз переплітається із сюжетною розповіддю про своє дитинство, про долю батька, із роздумами про свою творчість, із закликами по-іншому ставитися до природи. Хоча в творі й використано цілий ряд термінів, однак, оскільки есе не є власне науковим дослідженням, у ньому відсутні експліцитний опис методики аналізу та ключових теоретичних конструктів, що застосовані для такого аналізу.

Таким чином, есе Дж. Фаулза «Дерево» в цілому є текстом рефлексивного типу, а його структурними елементами є нерефлексивні контексти (опис світу, об'єктів, суб'єктів, подій у ньому тощо) та рефлексивні контексти (роздуми над уявленнями про дерева, ліси, природу, сади). Наведемо приклади обох контекстів: (1) «*The back garden was tiny, less than a tenth of an acre, but my father had crammed one end and a side-fence with grid-iron espaliers and cordons. Even the minute lawn had five orchard apple trees, kept manageable only by constant de-branching and pruning*» [13, с.7]; (2) «*What these relatives very soon aroused in me was a passion for natural history and the country-side; that is, a longing to escape from those highly unnatural trees in our back garden, and all they stood for. In this, without realizing it, I was already trampling over my father's soul. More and more I secretly craved everything our own environment did not possess: space, wildness, hills, woods ... I think especially woodland, 'real' trees*» [13, с.10-11].

У першому з наведених вище текстових фрагментів лексеми *garden* та *orchard* уживаються в нерефлексивному контексті для позначення саду та фруктових дерев як об'єктів дійсності. У другому фрагменті слова *garden*, *woods* та *woodland* ужито в контексті рефлексії над символічним значенням садових та лісових дерев для автора – Дж.Фаулза та його батька. Показником рефлексивності контексту (2) є лексема *stood for*, яка актуалізує своє значення «символізувати, означати» («*To represent by way of symbol or sign; to be an expression or emblem of*» [12]). В обох текстових фрагментах лексема *garden* актуалізує свій лексико-семантичний варіант (далі – ЛСВ) «огорожена ділянка землі, використовувана для вирощування квітів, фруктів та овочів» («*An enclosed piece of ground devoted to the cultivation of flowers, fruit, or vegetables*» [12]). При цьому в першому фрагменті додатково висвітлено сему «огорожено» за допомогою слова *side-fence*, а в другому – сему «культивований, неприродний», яка есплікується за допомогою слова *unnatural*, а також в обох контекстах додатково виділено сему «дерева» (продубльовано завдяки вживанню лексеми *trees*). Лексема *orchard* у першому фрагменті актуалізована з додатковим висвітленням сем «дерева» (*trees*) та «культивування, штучна зміна природного стану» (*de-branching and pruning*).

Такий процес дублювання в контексті певної семи актуалізованого слова за допомогою іншого слова чи словосполучення названий Й.А.Стерніним процесом підтримування сем [7, с. 116-117]. На нашу думку, на когнітивному рівні цьому про-

цесу відповідає процес профілювання найбільш значущої для мовця інформації [10, с. 486, 490]; профільована інформація може бути охарактеризована як фокус уваги [9, с. 145].

Отже, в обох аналізованих контекстах у фокусі уваги автора є дві ідеї, пов'язані із садом: уявлення про дерева та про культивування/віддалення від природності, відгородження від природи. У нерелексивному контексті ці уявлення лише актуалізуються, а у релексивному – не лише актуалізуються, а й уводяться до концептуальної опозиції «культивоване/неприродне – природне». У рамках цієї опозиції протиставляються погляди самого Дж.Фаулза та погляди його батька (*I was already trampling over my father's soul*). Природне свідомо концептуалізується як реальне, справжнє – на протилежності культивованому (*I think especially woodland, 'real' tree*). Так, слово *real* не лише актуалізує свої ЛСВ «той, що має реальне існування» та «природний у протиставленні штучному чи намальованому» («*Having an objective existence; actually existing as a thing. Having an objective existence; actually existing as a thing*» [12] та «*Natural, as opposed to artificial or depicted*» [12] відповідно), а й збагачується семою «природний у протиставленні культивованому». Ця сема є індивідуально-авторською й відображає ідіосинкратичні погляди Дж.Фаулза на природу. Той факт, що лексема *'real'* узятая письменником у лапки, є додатковим свідченням релексивної природи розглядуваного контексту: автор не лише творчо вжив слово в новому значенні, а й був свідомим цього і прагнув привернути увагу читача до того, що слово *'real'* має в контексті новий, додатковий смисл.

У релексивних контекстах актуалізації лексеми *garden* завжди здійснюється процес підтримування окремих сем цього слова. Це можна пояснити тим, що метакогнітивна діяльність передбачає свідоме фокусування уваги на певному аспекті того, що обдумується, профілювання окремих концептуальних складників.

Такі виділені семи можуть бути двох типів: 1) узуально зафіксовані в семантиці слова на рівні мовної системи (та, відповідно, відображені в словникових дефініціях); 2) ідіосинкратичні, що постають лише в певному контексті авторського тексту. З'ясуємо, які саме семи підтримуються в обох випадках.

Узуально зафіксованими є такі семи слова *garden*: «культивування», «протиставлення природі» (у дефініції аналізованої лексеми в Оксфордському словнику, наведений вище, ці семи представлені словом *cultivation*), «обмеження, огороження» (*enclosed*), а також «квіти» (*flowers*), «фрукти» (*fruit*), «овочі» (*vegetables*).

Як приклад актуалізації та підтримування сем «культивування» і «протиставлення природі» проаналізуємо такий контекст: (3) «*He (Fowles's father – T.J.) had in fact a number of the traits [...]: on the one hand, a keen admiration of intellectual achievement and of financial acumen (skill with yield), a love of the emotional, the Mendelssohnian, in things like poetry and classical music, of brilliant virtuoso performances (he had no time for garden plants that did not put on 'a good show'), of quintessentially city arts like the music-hall [...]; on the other, an almost total blindness to nature*» [13, с. 21]. Наведений текстовий фрагмент, у якому розглядаються інтелектуальні та емоційні вподобання батька, має релексивний характер. У цьому контексті сема «протиставлення природі» слова *garden* безпосередньо експлікується й додатково підтримується за допомогою виразу *an almost total blindness to nature*; сема «культивування» – завдяки словосполученням *intellectual achievement, financial acumen, brilliant virtuoso performances, 'a good show'*). У такий спосіб прагнення батька вирощувати тільки ті садові рослини, які дадуть гарні плоди для виставки (*'a good show'*) експлікується через паралель із любов'ю батька до інтелектуальних досягнень (*intellectual achievement*), кмітливості

у фінансовій сфері (*financial acumen*) та віртуозної гри на музичних інструментах (*brilliant virtuoso performances*).

Специфікою актуалізації семи «культивування» в розглядуваному контексті є те, що її семантично підтримують не окреме слово чи словосполучення, а декілька пов'язаних між собою за змістом словосполучень, семантика яких розкривається у зв'язному текстовому фрагменті. Таким чином, підтримування актуалізованих сем слова *garden* здійснюється шляхом **текстуалізації** – експлікації висвітлених сем у текстовому фрагменті, котрий є логічно завершеним.

Сема «обмеження, огороження» слова *garden* актуалізується та підтримується, наприклад, у такому контексті: (4) «*During very nearly all of the last thousand years true human virtue (and virtuous beauty) has lain for European mankind in nature tamed, on its knees inside the hortus conclusus, or emblematic walled garden of civilization*» [13, с.66-67], де слово *walled* безпосередньо актуалізує уявлення про огороженість, відділеність. Окрім того, у цьому контексті підтримується сема «протиставлення природі» завдяки вербалізації метафоричного образу прирученої європейцями природи, яка стоїть на колінах в огороженому саду цивілізації (*nature tamed, on its knees inside the hortus conclusus...*). Таким чином, підтримування окремих сем у рефлексивному контексті може відбуватися як **метафорична репрезентація** відповідних смислів.

Розглянемо ще один приклад того, як сема «протиставлення природі» актуалізованого слова *garden* додатково висвітлена завдяки текстуалізації: (5) «*We may think, now that the steward has so comprehensively reversed the old ratio of nature to civilization, that such superstitious hatreds and fears of the wild are dead – and especially their indispensable corollary, the idea of all virtue and beauty lying inside the confines of the hortus conclusus. But I see little sign of it, and certainly not in the way ordinary householders in Europe and America still run their own gardens – or in the considerable industry that supplies their needs in terms of pesticides and herbicides. The one place – and ominously close to us, both physically and psychologically – in which wild nature remains unwelcome and detested is the private garden ...*» [13, с.72-73]. Аналізований текстовий фрагмент дозволяє наочно продемонструвати різницю між простим підтримуванням сем (як використанням слова чи словосполучення) та підтримуванням сем як текстуалізацією. Так, сема «обмеження, огороження» додатково висвітлюється за допомогою виразу *the confines of the hortus conclusus* (просте підтримування сем), а сема «протиставлення природі» – завдяки сукупності підкреслених вище фрагментів, які у своїй семантичній пов'язаності становлять завершений за змістом міні-текст про вороже ставлення людини до природи в цілому і природи в саду зокрема.

Окрім узуально зафіксованих сем, в есе «Дерево» додатково висвітлюються три ідіосинкратичні семи слова *garden*: «контроль» (текстовий фрагмент (6)), «порядок» (текстовий фрагмент (7)) та «безпека» (текстовий фрагмент (8)). Наприклад: (6) «*... that minute garden ... a place he could control, that was different from all around it ...*» [13, с.23]; (7) «*... as soon as such individual elements become no more than components in a wider scene, they must be gardened, artificially posed and arranged, turned into mere emblems*» [13, с.68-69]; (8) «*... the depiction of not totally unrewarding exiles from the safe garden of civilization ...*» [13, с.72].

Подібні процеси відбуваються під час актуалізації в есе «Дерево» і лексеми *wood*. У словниковій дефініції («*A collection of trees growing more or less thickly together (esp. naturally, as distinguished from a plantation), of considerable extent, usually larger than a grove or copse (but including these), and smaller than a forest; a piece of ground covered with trees, with or without undergrowth*» [12]) засвідчено такі узуально закріплені семи

цього слова: «дерева» (*trees*), «група, зібрання» (*collection*), «природність» (*naturally*), «рости» (*growing*), «близько одне від одного» (*more or less thickly together*), «достатньо велика площа» (*considerable extent*). У рефлексивних контекстах семантика слово *wood* завжди актуалізується через процес підтримання окремих сем. Наприклад, у наведеному нижче текстовому фрагменті (9) підтримуються семи «дерева» (*they (trees)*) та «група, зібрання» (*social creatures, their society*): (9) «*Far more than ourselves **they (trees – T.J.) are social creatures, and no more natural as isolated specimens than man is as a marooned sailor or a hermit. Their society in turn creates or supports other societies of plants, insects, birds, mammals, micro-organisms; all of which we may choose to isolate and section off, but which remain no less the ideal entity, or whole experience, of the wood – and indeed are still so seen by most of primitive mankind***» [13, с.32]. Таке підтримання вказаних вище сем відбувається завдяки процесові метафоричної репрезентації складників «дерева» та «група, зібрання» концепту ДЕРЕВО. Так, в аналізованому контексті сутність дерева метафорично експлікується як соціальність – необхідність бути (рости) у групі. При цьому сама метафора набуває розгорнутого пояснення в цьому ж контексті.

Лексема *wood* набуває восьми ідіосинкратичних сем в есе «Дерево», які додатково висвітлюються, зокрема в таких рефлексивних контекстах:

«некультивування, невтручання (людини)»: (10) «*But I must confess my own love is far more of trees, more exactly of the complex internal landscapes they form when left to themselves*» [13, с.29];

«свобода»: (11) «*This is the main reason I see trees, the wood, as the best analogue of prose fiction. All novels are also, in some way, exercises in attaining freedom ...*» [13, с.79]; (12) «*For me this secret wood, perhaps the strangest in all Britain, does not really rise like a line of infantry. It rises like a ghost*» [13, с.85];

«хаос»: (13) «*... the immense variety of nature appears to hide nothing, nothing but a green chaos at the core [...]. / A green chaos. Or a wood*» [13, с.57];

«динамічність»: (14) «*In some mysterious way woods have never seemed to me to be static things*» [13, с.58];

«небезпека»: (15) «*The only exception was golf, but I think that even there he (Fowles's father – T.J.) regarded the rough and the surrounding woods – on the course he played – as something more than just a game hazard*» [13, с.20];

«таємне, священне»: (16) «*Even the smallest woods have their secrets and secret places, their unmarked precincts, and I am certain all sacred building [...] derive from the natural aura of certain woodland or forest settings*» [13, с.62];

«приховувати»: (17) «*All through history trees have provided sanctuary and refuge for both the justly and the unjustly persecuted and hunted*» [13, с.78]; (18) «*The reason that woods provide this experience so naturally and intensely lies, of course, [...] in the degree to which they hide what exists, at any given point, beyond the immediately visible surroundings. In this they are like series of rooms and galleries, house-like, doored and screened, continuous yet separate; or paged and chaptered, like a fiction*» [13, с. 58];

«життєдайний»: (19) «*Older and less planned quarters of cities and towns are profoundly woodlike [...] Geometric, linear cities make geometric, linear people; wood cities make human beings*» [13, с.65].

Як бачимо, в усіх наведених вище текстових фрагментах висвітлення сем відбувається завдяки процесу текстуалізації, при цьому у фрагментах (12), (18), (19) відбувається також метафоризація. У контексті (12) протиставляється традиційне сприйняття певного лісу людьми та ідіосинкратичне сприйняття його Фаулзом: ліс не

піхота (*infantry*), а привид (*ghost*). У контексті розвитку думки про сади та ліси в есе «Дерево» це протиставлення здійснюється не лише по лінії «повсякденне, звичайне – містичне, надзвичайне», а й по лінії «контроль – свобода» («невільне – вільне»). Так, ідеться не просто про піхотинців, а про піхотинців, вишикуваних у стрій (*line of infantry*); привид же піднімається (*rises*) – тобто його ніщо не прив'язує до землі. У такий спосіб лексема *ghost* набуває в контексті семи «свобода».

У контексті (18) ліс, який приховує те, що в ньому є, метафорично порівнюється з будинком з багатьма кімнатами та галереями (*like series of rooms and galleries, house-like, doored and screened*) чи книгою, що складається з частин (*paged and chaptered, like a fiction*), при цьому експліцитно вказується основа такого порівняння – уявлення про безперервність (*continuous*) та відокремленість (*separate*).

У контексті (19) старі міста (*older cities and towns*) метафорично представлені як ліс (*woodlike, wood*) і основа цього порівняння також вказана безпосередньо – опозиція між суворо регламентованим (контрольованим, упорядкованим) та таким, що розвивається стихійно (неконтрольованим, хаотичним) (*geometric, linear; less planned*).

Таким чином, у контекстах рефлексії над смислами концептів САД та ЛІС в есе «Дерево» актуалізація слів *garden* і *wood* завжди супроводжується процесом підтримування окремих сем. Цей процес часто має форму текстуалізації – експлікації висвітлених сем у текстовому фрагменті, котрий є логічно завершеним, на противагу простому підтримуванню сем, яке полягає у вербалізації окремої семи за допомогою слова чи словосполучення. Така текстуалізація може супроводжуватися метафоризацією чи введенням підтриманих сем до певної концептуальної опозиції. В обох випадках профільований концептуальний смисл, що передається підтриманою семою, стає більш експліцитним. Специфікою метафоричної репрезентації підтриманих сем є те, що в таких контекстах есплікується (часто дуже розгорнуто) основа метафоричного зіставлення.

Виділена в розвідці нова галузь семантичних студій – вербалізовані контексти невластиво-наукового аналізу концептів – визначає наукову новизну проведеного дослідження та окреслює широке поле для подальших комплексних студій мисленнєво-мовленнєвих процесів, пов'язаних з рефлексивною діяльністю мовців. Уведення до наукового обігу поняття текстуалізації як одного з різновидів контекстуально-підтримування сем актуалізованих слів становить теоретичне значення розвідки. Практичне значення проведеного дослідження полягає в можливості застосування запропонованого підходу та методики аналізу для продовження вивчення семантики слів у контекстах метакогнітивного вживання концептів. Такі студії є особливо затребуваними в руслі досліджень ідіосинкратичних аспектів концептуалізації світу людиною, котрим приділяється все більше уваги в сучасній лінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Диалектика отражения мира в языке / Н.Н. Болдырев // Научный вестник кафедры Юнеско Київського державного лінгвістичного університету (Лінгвапакс – VIII). Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – Вип. 3А. – С. 179-183.
2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика : [учеб. пособие для вузов] / Л.М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
3. Денисова С.П. Типология категорий лексичної семантики / Денисова С.П. – К. : Вид-во КНУ, 1996. – 294 с.

4. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / Кацнельсон С.Д. – Л. : Наука, 1972. – 215 с.
5. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи : [учеб. пособие для пед. вузов по спец. №2103 «Иностр. языки»] / Литвин Ф.А. – М. : Высш. шк., 1984. – 119 с.
6. Маргулис В.Д. Текстуальный статус и варибельность лексического значения слова / В.Д. Маргулис // Слово в словаре, семантическом континууме и тексте : Межвуз. сб. научн. тр. – Челябинск : ЧГПИ, 1990. – С. 31-41.
7. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / Стернин И.А. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172 с.
8. Gombert J.É. Metalinguistic Development / J.É. Gombert ; [translated from French by Harvester Wheatsheaf]. – Chicago : The University of Chicago Press, 1992 – 246 p.
9. Langacker R.W. Discourse in Cognitive Grammar / R.W. Langacker // Cognitive linguistics. – 2001. – Vol. 12. – №12-2. – P. 143-188.
10. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / Langacker R.W. – Vol. I. : Theoretical Prerequisites. – Stanford : Stanford University Press, 1999. – 516 p.
11. Schmid H.-J. English Abstract Nouns as Conceptual Shells. From Corpus to Cognition / Schmid H.-J. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – 457 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

12. Oxford English Dictionary – Режим доступу до словника: <http://oed.com>

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Fowles J. The Tree / John Fowles – L. : Vintage, 2000. – 94 p.

Татьяна Лунёва

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ GARDEN И WOOD В РЕФЛЕКСИВНОМ КОНТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЭССЕ «ДЕРЕВО» ДЖОНА ФАУЛЗА)

В статье проанализированы семантические процессы, которые происходят при актуализации слов *garden* и *wood* в контексте несобственно научного анализа концептов САД и ЛЕС в эссе «Дерево» Дж. Фаулза. Выделен и описан процесс текстуальной поддержки сем слов, употреблённых в рефлексивном контексте.

Ключевые слова: лексема, семантика, язык, концепт, рефлексия, несобственно научный анализ.

Tetyana Lunyova

THE SEMANTICS OF THE LEXEMES GARDEN AND WOOD IN THE REFLECTIVE CONTEXT (IN THE ESSAY «THE TREE» BY JOHN FOWLES)

The article is devoted to the study of the semantic processes that follow the actualization of the lexemes *garden* and *wood* used in the reflexive contexts of lay analysis of the concepts GARDEN and WOOD in the essay «The Tree» by John Fowles. The process of textual support of the senses of the words employed in reflexive contexts has been identified and described.

Key words: lexeme, semantics, language, concept, reflection, lay conceptual analysis.

Одержано 23.10.2009 р., рекомендовано до друку 15.12.2009 р.